

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.15

Володимир Макарчук

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КРЕМЛЯ З ПІДГОТОВКИ АНЕКСІЇ ТРЬОХ ПРИБАЛТІЙСЬКИХ КРАЇН (ЛАТВІЇ, ЛИТВИ ТА ЕСТОНІЇ) В ЧЕРВНІ 1940 Р.

<http://doi.org/10.23939/law2022.34.004>

© Макарчук В., 2022

Розглянено міжнародно-правові відносини Латвії, Литви та Естонії з Радянською Росією та Союзом РСР у часовому діапазоні від визнання “незалежності” відповідних “радянських республік” до анексії прибалтійських буржуазних демократій улітку 1940 р. Спроба Ради Народних Комісарів визнати “радянські республіки” Естляндії, Латвії та Литви, датована груднем 1919 р., супроводжувалася ініціативою Москви щодо створення військово-політичного союзу усіх радянських республік (Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії) у червні 1919 р. Такий союз означав де-факто кінець суверенітету. Унаслідок збройного опору народів Прибалтики РРФСР, а згодом і Союз РСР, вимушено визнали їх незалежність: у мирних договорах сторони зобов’язувалися не підтримувати ворожу діяльність одна проти одної. З липня 1933 р. Московією, Ригією, Таллінном та іншими повноправними суб’єктами міжнародного права підписано Конвенцію про визначення нападу, укладену в Лондоні між СРСР, Естонією, Латвією, Польщею, Румунією, Туреччиною, Персією і Афганістаном. Стаття 2 документа оголошувала визнання нападаючою стороною не лише 1) оголошення війни іншій державі, але й 2) “вторгнення збройних сил, хоч би й без оголошення війни, на територію іншої держави”. Своєю чергою, стаття 3 констатувала: “жодні міркування політичного, військового, економічного чи іншого порядку не можуть бути вибаченням чи виправданням нападу, передбаченого в статті другій”. З початком Другої світової війни державам Прибалтики було нав’язано договори про взаємодопомогу, що передбачали розміщення радянських військових контингентів на їх території. Політика умиротворення агресора для Риги, Вільнюса і Таллінна закінчилася тяжкими наслідками. Всупереч усім міжнародно-правовим актам, укладеним з Московією, територія Прибалтики була окупована улітку 1940 р. Безпосередні учасники переговорів, які вимушено йшли на нав’язуванні Кремлем угоди, опинилися у радянських в’язницях, де й закінчили свій життєвий шлях.

Ключові слова: право міжнародних договорів, радянська зовнішня політика, радянська анексія держав Прибалтики (1940 р.).

Постановка проблеми. До 24 лютого 2022 р. проросійська опозиція в Україні в діапазоні від сумнозвісного А. Шарія до нардепів від ОПЗЖ поширювала наративи кремлівської пропаганди про нібито згубність Майдану для долі України. За цією викривленою логікою збереження прези-

дентства В. Януковича у лютому 2014 р. означало б усунення небезпеки російської анексії Криму та т. зв. “Луган-Дону” (де-факто). Навпаки, політика дружби з Москвою дала б Києву ті ж преференції, що й Мінську, а саме – кредити на пільгових умовах, пільгові ціни на енергоносії, можливості розширення транзитної торгівлі тощо. Агресія РФ проти суверенної України, у яку де-факто була втягнена й де-юре невоююча Білорусь (з чийх аеродромів злітають літаки агресора, по чийх залізничних шляхах підступають під українські кордони російські поповнення тощо), показала усю неспроможність такого роду ідеологічних вивертів. У кращому випадку знавіснілий Кремль на сьогодні б атакував країни Прибалтики чи Польщу, а Україна *януковичів-азарових* була б його слухняним сателітом, подібно до лукашенківської Білорусі.

Один із головних висновків із російської агресії – жодні домовленості з квазі-імперією, навіть закріплені у міжнародно-правових документах (як-от т. зв. *Великий договір* (Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією, підписаний у 1997 р., обмін ратифікаційними грамотами відбувся 1 квітня 1999 р.)), не варті й паперу, на якому написані. Причому стосується висловлене зауваження не лише Росії “путінської” – це звична практика усіх “Росій” з Радянським Союзом включно. Зайнявши місце в Раді Безпеки ООН, відведене сталінському Союзу РСР, Росія Єльцина – Путіна – Медведєва зберегла усі традиції “славних попередників”: відверта брехня про власну нібито миролюбність аж до самої миті переходу кордону броньованими лавами Червоної (чи уже Радянської, не суть важливо) армії.

Мета статті. Пропонована увазі читача наукова розвідка зачіпає тему радянської окупації трьох Прибалтійських держав у червні 1940 р., військова та дипломатична підготовка якої розпочалася задовго до кульмінаційних подій. На відміну від Фінляндії, яка обрала шлях збройного опору агресору у т. зв. *Зимовій війні*, владні кабінети у Ризі, Таллінні, Вільнюсі стали на шлях умиротворення Кремля, подібний до новітнього лукашенківського угодовства. Ставимо завданням, показати, як кремлівські облудники водили прибалтійських дипломатів та їхні уряди за ніс, нав’язуючи усе більш далекосяжні “міжнародні угоди”, чого варте для Москви міжнародне право – на основі документів, опублікованих з грифом “Для служебного пользования” у Союзі РСР [1–3], та уже у “путінській” Російській Федерації [4].

Аналіз дослідження проблеми. Висвітленням питання радянської окупації держав Прибалтики та її міжнародно-правової оцінки *займалися зарубіжні та вітчизняні науковці А. Дюков, В. Сіміндей, Strods H., Feldmanis I.* та ін. У вітчизняній історико-правовій науці помітних праць із вказаної тематики не виявлено.

Виклад основного матеріалу. Рада Народних Комісарів (РНК) РРФСР 8 грудня 1918 р. визнала незалежність “Естляндської радянської республіки”; 22 грудня таке ж визнання від РНК отримали “Радянська Республіка Латвії” та “Литовська Радянська Республіка”. 24 грудня вийшла загальна *Постанова Всеросійського Центрального виконавчого Комітету про визнання Радянських республік Естляндії, Литви і Латвії* [1, с. 186–188]. Подібно до України, самозваний ленінський Всеросійський Центральний Виконавчий Комітет (ВЦВК) визнав незалежність маріонеткових радянських робітничо-селянських “урядів” (які ще належало створити і утвердити), а не демократичних інституцій. Показово, що у відповідних документах (окремих за “республіками” і спільним) навіть назви “незалежних” держав звучали по-різному.

З боку міжнародного права, станом на грудень 1918 р. ніким не визнані московські більшовики не представляли нікого, окрім самих себе. Тобто юридичне значення такого “документа” було рівноцінним визнанню Абхазії Південною Осетією, чи навпаки.

Однак і таке декларативне “визнання” де-юре повністю дезавувалося його відкликанням де-факто. 1 червня 1919 р. прийнята *Постанова Всеросійського центрального виконавчого комітету про об’єднання Радянських республік: Росії, України, Латвії, Литви, Білорусії для боротьби за свою*

незалежність [1, с. 285, 286], що вимагала “тісного об’єднання” не лише військових організацій і воєнного командування, але й республіканських Рад Народного Господарства, Комісаріатів праці, залізничного управління і господарства. По суті це була перша спроба створення союзної держави на території колишньої Російської імперії, з включенням сюди Прибалтійських республік. “Постанова ...” посилалася на нібито чисельні звернення “урядів радянських республік”, але мала юридичну форму односторонньої заяви. Також не зовсім зрозумілим залишалося питання, про яку “незалежність” тут взагалі може йтись.

Утім на цьому історичному етапі усе пішло не так, як задумувалося у Кремлі, і уже в жовтні – листопаді того ж, 1919-го, року уряду РРФСР довелося вести переговори про мир із демократичними урядами Естонії, Латвії та Литви [1, с. 313–315]. Навчені гірким досвідом більшовицької інтервенції, прибалтійські уряди не надто довіряли своєму візаві. Так, уряд Литви був готовий вести мову лише про умови (тимчасового) перемир’я.

2 лютого 1920 р. підписано у Юр’єві-Тарту *Мирний договір між РРФСР та Естонією*. За півроку, 12 липня 1920 р. був підписаний *Російсько-литовський мирний договір*, за яким РРФСР “безумовно визнала самостійність і незалежність литовської держави”. В офіційному повідомленні вказувалося, що “Договір включає постанови про заборону для обох сторін на своїй території утворення і перебування організацій, що мають за мету збройну боротьбу проти іншої сторони” [1, с. 469, 470]. 11 серпня того ж року в Ризі укладено *Мирний договір між РРФСР та Латвією* [5, с. 511–518].

Приймаючи зобов’язання про заборону на своїй території діяльності організацій, що мають на меті збройну боротьбу проти іншої сторони, Москва, зрозуміло, не відмовилася від планів поглинення прибалтійських “лімітрофів”. Від 1919 р. у Москві діяв т. зв. Комуністичний Інтернаціонал, і в параграфі першому його Статуту прямо вказувалося, що: “Комуністичний інтернаціонал – Міжнародне товариство робітників – являє собою об’єднання комуністичних партій окремих країн, єдину світову комуністичну партію (...) Комуністичний Інтернаціонал бореться за завоювання більшості робітничого класу і широких верств незаможного селянства, за встановлення світової диктатури пролетаріату, за створення Всесвітнього союзу соціалістичних республік” [6].

Парадоксально, але й показово, що цитований вище Статут Комінтерну з його вимогою “всесвітнього союзу соціалістичних радянських республік” прийнято на його Другому конгресі 19 липня – 7 серпня 1920 р., тобто приблизно в ті дні коли радянські дипломати “зачаровували” своїх латвійських та литовських візаві обіцянками поважати їх суверенітет.

Уже в серпні (24-го) 1922 р. Латвійський уряд поставив перед Кремлем клопотання про закриття Московського Латиського комуністичного клубу [2, с. 613]. Приводом для дипломатичного демаршу послужив виступ 19 серпня 1922 р. у означеній установі якогось О. Каркліна, який відверто проголосив: “Ми боремося і будемо боротися за знищення теперішньої Латвії і наступить час, коли убивцям робітників доведеться відповідати (...)”. Латвійська сторона обґрунтовано вважала, що вказані висловлювання прямо підпадають під дію п. 2 ст. 4 двостороннього мирного договору про заборону утворення і перебування на своїх територіях будь-яких організацій і груп, які претендують на роль уряду усієї території іншої сторони чи частини її, а також представництва і посадових осіб, організацій і груп, що мають ціллю скинення ряду іншої договірної сторони”. Москва різко відповіла, що “Латиський уряд (...) сприяв на своїй території вербовці в армію Врангеля”, а “на підставі існуючих в Росії законів комуністичні клуби і виголошення в них промов допускаються” [2, с. 613–615]. Ця радянська нота залишилася без адекватної відповіді, вочевидь із причини розуміння Ригі своїх реальних, дуже скромних, можливостей.

Вимушеною поміркованістю у стосунках із комуністичною Москвою протягом міжвоєнного періоду відзначався й Таллінн. У січні 1924 р. міністр внутрішніх справ Естонії К. Ейнбунд дорікнув Радянському уряду за фінансування діяльності Комінтерну та Профінтерну (ще одна маріонеткова організація) на суми в сотні мільйонів (золотих) рублів: “Завдяки цим сумах в інших країнах готуються перевороти”. Москва вдавано “обурилася”. Виник дипломатичний скандал, і у ноті-

відповіді Естонський уряд вирішив не дражнити російського ведмеда, заявивши, що: “пан міністр внутрішніх справ, виступаючи з (...) заявами перед представниками естонської преси, ґрунтувався на наданих йому, не перевірених попередньо, даних, які, після проведення ретельної перевірки, не підтвердилися, унаслідок чого висновки пана міністра (...) виявилися помилковими”. Москву запевнили, що Естонії “цілковито чужий усякий намір ворожого виступу як проти уряду СРСР, так і проти повноважного представництва СРСР в Естонії” [2, с. 832–835].

Політика умиротворення мала й інші корені, окрім власне побоювання еventуального вторгнення радянського монстра. Особливо це стосувалося Литви. 28 вересня 1926 р. був підписаний *Договір між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Литовською Республікою*, який підтверджував умови попереднього Договору 12 липня 1920 р., і наголошував (стаття 2), що : “Союз Радянських Соціалістичних Республік і Литовська Республіка зобов’язуються взаємно поважати за усіх обставин суверенітет і територіальну цілісність та недоторканість один одного” [3, с. 81, 82]. В ноті Чичеріна на ім’я міністра закордонних справ Литви Сляжевічуса окремо підкреслювалося, що Радянський Союз “незмінно керуючись бажанням бачити литовський, як і всякий інший народ, незалежним (...) і симпатіями, які збуджують долі литовського народу серед суспільної думки трудящих СРСР (...) заявляє, що фактичне порушення литовських кордонів, яке мало місце проти волі литовського народу, не похитнуло його ставлення до територіального суверенітету, визначеного ст. 2 (...) мирного договору між Росією і Литвою 12 липня 1920 р.” [3, с. 82]. Тут йшлося про окупацію м. Вільнюса (Вільно) та Вільнюського краю, здійснену внаслідок польської агресії. Тобто Москва зобов’язувалася турбуватися про територіальну цілісність Литви і не визнавати польської анексії спірної території. Цю свою позицію Кремль витримував й найближчими роками, що допомагало йому “дружити” з Каунасом проти “білополяків”.

З початком кампанії першої п’ятирічки (1928–1932 рр.) Радянський Союз розпочав т. зв. індустріалізацію та колективізацію, цілями котрих були не лише широко рекламована “побудова соціалізму”, але й підготовка до світової війни задля створення “всесвітнього Радянського Союзу” (рядки з гімну Комінтерну: “наш лозунг – всемирный Советский Союз”). То ж “перша в світі держава робітників і селян” вимагала мирної “передішки” для нарощування військових м’язів, водночас всіляко демонструючи свою нібито миролюбність.

4 травня 1932 р укладено *Договір про ненапад і мирне вирішення конфліктів між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Естонією*. Стаття 1 угоди підтверджувала недоторканість кордонів, визначених мирним договором від 2 лютого 1920 р., а стаття 2 передбачала, що “кожна з високих сторін, які домовляються, зобов’язується не брати участь в політичних угодах, спрямованих в розумінні агресії проти іншої сторони, а рівно коаліціях того ж характеру, що мають ціллію піддати іншу сторону економічному чи фінансовому бойкоту” [3, с. 549–551].

3 липня 1933 р. Москвою, Ригою, Таллінном та іншими повноправними суб’єктами міжнародного права підписано *Конвенцію про визначення нападу, укладену в Лондоні між СРСР, Естонією, Латвією, Польщею, Румунією, Туреччиною, Персією і Афганістаном*. Стаття 2 документа оголошувала визнання нападаючою стороною не лише 1) оголошення війни іншій державі, але й 2) “вторгнення збройних сил, хоч би й без оголошення війни, на територію іншої держави”. Своєю чергою стаття 3 констатувала: “Жодні міркування політичного, військового, економічного чи іншого порядку не можуть служити вибаченням чи виправданням нападу, передбаченого в статті другій”. *Додаток до статті 3 про визначення агресії* прямо встановлював, що виправданням втручання (вторгнення) не можуть бути: “Внутрішнє становище якої-небудь держави, як, наприклад, його політичний, економічний чи соціальний лад; уявні недоліки її адміністрації; безлади, які є наслідками страйків, революційних чи контрреволюційних рухів і громадянської війни” [3, с. 645–647].

У п. 1 підписаного 23 серпня 1939 р. *Секретного протоколу до Радянсько-нацистського пакту* вказувалося, що: “У випадку територіально-політичної перебудови областей, що входять до складу прибалтійських держав (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва), північний кордон Литви одночасно є межею сфер інтересів Німеччини та СРСР. При цьому інтереси Литви стосовно Віленської

області визнаються обома державами” [7, с. 123]. Як бачимо, про жодну радянську окупацію Прибалтійських держав тут не йшлося, сторони домовлялися про “сфери інтересів”, звичні для тогочасної міжнародної практики (згодом, уже після гітлерівського нападу на Союз РСР Черчилль від імені західних Союзників пропонуватиме Сталіну поділити Центральну та Східну Європу на “сфери впливу”). Більше того, у документі незалежній Литві, що наразі потрапила до німецької сфери інтересів, вбачалося можливим передати Віленську область, окуповану поляками у жовтні 1920 р. До речі, в перші дні війни, відразу після вторгнення в Польщу, Берлін пропонував Каунасу приєднатися до війни проти Польщі в обмін на Вільнюс [8, с. 501]. Литовська сторона зі зрозумілих причин утрималася від “щедрої” нацистської пропозиції.

Не йшлося про радянську окупацію Прибалтики і в ході підписання радянсько-нацистського *Договору про дружбу та кордон* 28 вересня 1939 р. (і нових таємних угод). Погоджено було лише, що територія Литви переходить у сферу інтересів Союзу РСР [9]. Згодом Берлін наполягатиме на тому, що: “У Москві при розмежуванні сфер інтересів радянський уряд заявив міністру закордонних справ Німеччини, що він, за винятком областей колишньої польської держави, що перебували на той час у стані розкладу, не має наміру ні окупувати держави, що знаходяться у його сфері інтересів, ні приєднувати їх” [10, с. 22].

Уже наступного дня після підписання таємних домовленостей з Німеччиною стосовно Литви Москва розпочала тиск на Каунас, пропонуючи передати йому Віленський край в обмін на *Договір про взаємодопомогу*. На початку жовтня 1939 р. до Москви прибув міністр закордонних справ Литви Ю. Урбшіс, який після тижневих консультацій поставив свій підпис під цією домовленістю.

Такий же тиск, підкріплений категоричними запевненнями, що “Німеччина не буде заперечувати”, був водночас здійснений на Ригу та Таллінн. Завдяки *договорам про взаємодопомогу* СРСР отримав право розмістити військово-морські бази на естонських островах Сааремаа (Езель), Хійумаа (Даго) та в м. Палдіскі, а також в латвійських портах Лієпая (Лібава) та Вентспіс (Віндава). Було встановлено й граничний ліміт радянських гарнізонів – в Естонії та Латвії по 25 тисяч, в Литві – 20 тисяч. Прибалтійським державам нав’язали й *торгівельні договори* з Союзом РСР, які в умовах триваючої світової війни надійно прив’язували їх до Москви.

Що показово, активно пропонуючи відповідні домовленості Ризі, Таллінну та Каунасу, Москва робила усе, аби приспати їх пильність. Так, посланник Латвії в Литві Л. Сеї 10 жовтня 1939 р. доповідав міністру В. Мунтерсу про переговори литовської делегації про підписання договору про взаємодопомогу з Радянським Союзом таке: “Московські правителі докладають зусиль, щоб литовців підбадьорити та зменшити їх побоювання стосовно суверенітету і режиму. Москва підкреслювала повторно, що СРСР цікавить лише створення військової противаги на Балтійському узбережжі. Гітлер є непередбачуваним, він метається зі сторони в сторону, і в цілому рахується лише зі збройною силою” [11].

30 листопада 1939 р. розпочалася т. зв. *Зимова війна* Союзу РСР з Фінляндією, розв’язана Москвою у відповідь на відмову Хельсінки виконати радянські вимоги розміщення військових баз та територіальних поступок. З усіх радянських радіоточок лунали бравурні строфи воєнного маршу:

“Сосняком по откосам кудрявится
Пограничный скупой кругозор.
Принимай нас, Суоми – красавица,
В ожерельи прозрачных озёр!
Ломят танки широкие просеки,
Самолёты кружат в облаках,
Невысокое солнышко осени
Зажигает огни на штыках.
Мы привыкли брататься с победами
И опять мы проносим в бою
По дорогам, исхоженным дедами,

Краснозвёздную славу свою.
Много лжи в эти годы наворачено,
Чтоб запутать финляндский народ.
Раскрывайте ж теперь нам доверчиво
Половинки широких ворот!
Ни шутам, ни писакам юродивым
Больше ваших сердец не смутить.
Отнимали не раз вашу родину –
Мы приходим её возвратить.
Мы приходим помочь вам расправиться,
Расплатиться с лихвой за позор.
Принимай нас, Суоми – красавица,
В ожерельи прозрачных озёр!”

Тут уже навіть найбільш оптимістично настроєні прибалти мали підстави міцно задуматися. Однак радянська сторона далі запевняла, що їм, слухняним і дружнім, нічого не загрожує. В середині грудня 1939 р. Москву відвідала естонська військова делегація, за чиїм візитом уважно слідкували не лише в Таллінні, але й Ризі та Вільнюсі. Главу місії генерала Й. Лайдонера радянський прем'єр (Голова РНК) В. Молотов запевнив, що підстав для тривоги немає: “(...) він достатньо відверто зачепив питання Фінляндії. – Війна з Фінляндією – це справжня війна і було б нелогічним це приховувати чи якось інакше її називати. Радянський Союз цієї війни не хотів, але якщо необхідні питання державної безпеки неможливо врегулювати мирним шляхом, цього слід добитися силою” [12, с. 190]. Виглядало на те, що фіни вчинили дуже необачно, відмовившись від зближення з Москвою – всупереч угодовській позиції Латвії, Литви та Естонії, які виявили розумну поміркованість. Спантеличені естонці спромоглися лише заявити, що керівництво армії Естонії, вся армія і весь народ “цілковито розуміє і оцінює, якого впливового союзника вони придбали, уклавши пакти взаємодопомоги з Радянським Союзом” [12, с. 190].

У травні 1940 р. після німецького вторгнення у Францію Москва організувала кампанію в пресі з обвинуваченням урядів усіх трьох Прибалтійських держав щодо здійснення взаємних консультацій та пошуку порозуміння з Союзниками по антигітлерівській коаліції під час Зимової війни з Фінляндією (було б дивним, якби така дипломатична робота в цей час не велася взагалі). Однак ворожа агітаційна кампанія, що в загальних рисах нагадувала пресову підготовку до війни з Суомі, не супроводжувалася таким же шаленим дипломатичним тиском. Виглядало на те, що з Кремлем можна буде знову домовитися – ціною більших чи менших поступок. Так, на початку червня 1940 р. заступник наркома оборони Союзу РСР ген. О. Д. Локтіонов, перебуваючи в Таллінні, мав зустрічі з вищим політичним та військовим керівництвом держави – головою кабінету міністрів, військовим міністром та міністром зовнішніх справ (президент держави з причини хвороби не зміг узяти участь у зустрічі). Локтіонов “підкреслив хороші стосунки Радянського Союзу і Естонії та висловився, що Сталін дав вказівку керівництву армії, що укладені договори з Балтійськими державами не просто папір, але їх слід визначено поважати та виконувати” [13, с. 393, 394].

Ради продовжували заколисувати прибалтійські делегації й у Москві. Так, латвійській військовій делегації 8 червня 1940 р. влаштували огляд “зразкового державного і колективного господарства” (! – якась фантазмагорія, чи цинічний спогад про майбутнє). 9 липня глава делегації Беркіс запросив маршала Тимошенка відвідати Латвію з офіційним візитом, того ж дня В. Молотов запевнив, що усе, чого бажає Москва у стосунках з Латвією, це аби “відносини були ще кращими, ще тіснішими”. Ленінградський вокзал урочисто прикрасили прапорами Латвії та Радянського Союзу, проводжав делегацію маршал Кулик й представники наркомату зовнішніх справ. До вагону делегації передали “багато ящиків з напоями та фруктами” [14, с. 391, 392].

Відразу по тому уряди усіх трьох Прибалтійських країн були обвинувачені у нібито симпатіях до держав антигітлерівської коаліції та військовій співпраці проти Радянського Союзу у ході Зимової війни. 15 червня 1940 р. першим похитнувся уряд Литви, погодившись із радянським ультиматумом про введення додаткового військового контингенту на територію країни. 15 та 16 червня ультиматуми отримали Латвія та Естонія. Окупацією безпосередньо керували Владімір Деканозов (Литва), Андрей Вишинський (Латвія) та Андрей Жданов (Естонія). 18–21 червня тут були сформовані самозвані уряди “народного фронту”, які провели фальсифіковані вибори до “народних зборів” під радянським військовим наглядом. Литва де-юре була включена до складу Радянського Союзу 3 серпня, Латвія – 5 серпня, а Естонія – 6 серпня 1940 року. Зміщені президенти Естонії (Костянтин Пятс) та Латвії (Карліс Улманіс) були ув’язнені та депортовані до СРСР і померли пізніше в Тверській області та Середній Азії, відповідно. Президент Литви Антанас Смятона встиг передати президентські повноваження другорядній фігурі і виїхати до Третього Рейху, звідти – до Швейцарії та згодом – до США.

Долі безпосередніх учасників переговорних процесів 1920-х – 1940 рр. із Радянським Союзом були не кращими. Так, К. Беркіс арештований НКВС в липні 1940 р., помер в Усольягу в 1942 р. Ф. Коциньш арештований 19 вересня 1940 р., 28 липня 1941 р. розстріляний за вироком Військової колегії Верховного суду СРСР. Показово склалася доля естонського воєначальника Й. Лайдонера. В 1940 р. надавав сприяння введенню Червоної армії в Естонію, після чого утримувався до самої смерті в тюрмах міст Кірова, Іванова, Володимирському централі, де й помер у 1953 р., на тиждень переживши Й. Сталіна.

Висновки. Імперська зовнішня політика Росії, сягаючи своїм корінням у темні часи ординського гніту, через роки і відстані залишається незмінною. Її головне завдання – підготовка анексії усе нових територій шляхом притуплення пильності жертв наміченої агресії. Миролюбні заяви Москви, усі підписані нею міжнародно-правові зобов’язання усім суб’єктам міжнародного права доцільно сприймати як своєрідні попередження: якщо російське (чи радянське) міністерство закордонних справ висуває мирну ініціативу, її міністерство оборони (а де-факто – агресії) уже буде плани нападу. Тут достатньо пригадати *Конвенцію про визначення нападу, укладену в Лондоні, між СРСР, Естонією, Латвією, Польщею, Румунією, Туреччиною, Персією і Афганістаном*, підписану в 1933 р., чиї дух і буква були грубо розтопані в червні 1940 р.

Буквально за тиждень до анексії Прибалтійських держав їхні політики та військові отримували від Кремля запевнення, що підписані договори – не клаптик паперу і сам Сталін нібито приділяє їм велике значення. А радянські сили вторгнення та тили Червоної армії уже підтягувалися до кордонів.

Долі прибалтійських дипломатів, які у міжвоєнний період регулювали зовнішні відносини своїх держав із Москвою, склалися трагічно. Здійснювана політика умиротворення агресора жодною мірою не допомогла їм врятувати так би мовити “власну шкуру”.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Внешняя политика СССР. Сборник документов. Том I. (1917–1920 гг.) / отв. ред. С. А. Лозовский. М. : Высшая партийная школа при ЦК ВКП(б), 1944. 572 с.
2. Внешняя политика СССР 1917–1944 гг. Сборник документов. Том II (1921–1924 гг.) / отв. ред. С. А. Лозовский. М., 1944. 979 с.
3. Внешняя политика СССР. Сборник документов. Том III (1925–1934 гг.). М., 1945. 801 с.
4. Вынужденный альянс. Советско-балтийские отношения и международный кризис, 1939–1940 гг. Сборник документов / Институт российской истории РАН; Российская ассоциация прибалтийских исследований; Фонд “Историческая память”; сост. Н. Н. Кабанов (отв. сост.), А. Р. Дюков, В. В. Симиндей. М. : Ассоциация книгоиздателей “Русская книга”, 2019. 448 с.
5. Собрание Указов и Распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства № 95 от 18 декабря 1920 года. Ст. 514.

6. Комуністичний Інтернаціонал. URL : <https://uk.wikipedia.org>.
7. Україна в XX столітті 1900–2000 : збірник документів і матеріалів / упор. : А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Король та ін. К. : Вища школа, 2000. 351 с.
8. Протокол допроса бывшего посла Германии в Каунасе Э. Цехлина от 20 декабря 1945 г. // Тайны дипломатии Третьего Рейха: Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену. Документы из следственных дел. М.: МФД, 2011. 880 с.
9. Секретный дополнительный протокол. URL : <https://web.archive.org/web/20170908062233/http://www.archyvai.lt/exhibitions/okupac/p1.htm>.
10. Воззвание Фюрера к Германскому Народу и Нота Министерства Иностранных Дел Германии Советскому правительству с приложениями. Берлин, Buch-und-Tiefdruck Ges. m.b.H. 1941. 77 с.
11. № 20. 1939. октября 10. Каунас. Сообщение посланника Латвии в Литве Л. Сеи В. Мунтерсу о переговорах литовской делегации по подписанию договора о взаимопомощи с Советским Союзом. ГИАЛ. Ф. 2574. Оп. 2. Д. 7390. Л. 281–282 // Вынужденный альянс ... С. 113, 114.
12. № 42. 1939. декабря 19. Москва. Донесение Я. Залитиса К. Беркнсу о визите в СССР эстонской военной делегации во главе с Й. Лайдонером. ГИАЛ. Ф. 2574. Оп. 2. Д. 7390. Л. 180–188 // Вынужденный альянс ... С. 184–192.
13. № 108. 1940. июня 11. Москва. Сообщение Ф. Коциньша В. Мунтерсу о ходе советско-литовских переговоров. ГИАЛ. Ф. 2574. Оп. 2. Д. 7391. Л. 1–2 // Вынужденный альянс...С. 393, 394.
14. № 107. 1940. июня 10. Москва. Сообщение Ф. Коциньша В. Мунгерсу о завершении визита латвийской военной делегации в СССР // Вынужденный альянс ... С. 391, 392.

REFERENCES

1. *Vneshnyaya politika SSSR. Sbornik dokumentov*. Tom I. (1917–1920 gg.) / otv. red. S. A. Lozovskij. M. : Vysshaya partijnaya shkola pri CK VKP(b), 1944. 572 p.
2. *Vneshnyaya politika SSSR 1917–1944 gg. Sbornik dokumentov*. Tom II (1921–1924 gg.) / otv. red. S. A. Lozovskij. M., 1944. 979 p.
3. *Vneshnyaya politika SSSR. Sbornik dokumentov*. Tom III (1925–1934 gg.). M., 1945. 801 p.
4. *Vynuzhdennyj al'yans. Sovetsko-baltijskie otnosheniya i mezhdunarodnyj krizis*, 1939–1940 gg.: Sbornik dokumentov / Institut rossijskoj istorii RAN: Rossijskaya asociaciya pribaltijskikh issledovanij; Fond "Istoricheskaya pamyat"; Sost. N. N. Kabanov (otv. sost.), A. R. Dyukov, V. V. Simindej. M. : Asociaciya knigoizdatelej "Russkaya knigA", 2019. 448 p.
5. *Sobranie Uzakonenenij i Rasporyazhenij Rabocheho i Krest'yanskogo Pravitel'stva* No. 95 ot 18 dekabrya 1920 goda. Pp. 514.
6. *Komunistychnyi Internatsional*. URL : <https://uk.wikipedia.org>.
7. *Україна в XX столітті 1900–2000* : збірник документів і матеріалів / упор. : А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Король та ін. К. : Вища школа, 2000. 351 с.
8. *Протокол допроса бывшего посла Германии в Каунасе Э.Х. Цехлина* от 20 декабря 1945 г. // Тайны дипломатии Третьего Рейха : Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену. Документы из следственных дел. М. : МФД, 2011. 880 с.
9. *Секретный дополнительный протокол*. URL : <https://web.archive.org/web/20170908062233/http://www.archyvai.lt/exhibitions/okupac/p1.htm>.
10. *Vozzvanie Fyurera k Germanskomu Narodu i Nota Ministerstva Inostrannykh Del Germanii Sovetskomu pravitel'stvu s prilozheniyami*. Berlin, Buch-und-Tiefdruck Ges. m.b.H. 1941. 77 p.
11. No. 20. 1939. oktyabrya 10. Kaunas. Soobshchenie poslannika Latvii v Litve L. Sei V. Muntersu o peregovorakh litovskoj delegacii po podpisaniyu dogovora o vzaimopomoshchi s Sovetskim Soyuzom. GIAL. F. 2574. Op. 2. D. 7390. L. 281–282. *Vynuzhdennyj al'yans* ... Pp. 113, 114.
12. No. 42. 1939. dekabrya 19. Moskva. Donesenie YA. Zalitisa K. Berknsu o vizite v SSSR ehstonskoj voennoj delegacii vo glave s J. Lajdonerom. GIAL. F. 2574. Op. 2. D. 7390. L. 180–188. *Vynuzhdennyj al'yans* ... Pp. 184–192.
13. No. 108. 1940. iyunya 11. Moskva. Soobshchenie F. Kocin'ssha V. Muntersu o khode sovetsko-litovskikh peregovorov. GIAL. F. 2574. Op. 2. D. 7391. L. 1–2. *Vynuzhdennyj al'yans* ... Pp. 393, 394.
14. No. 107. 1940. iyunya 10. Moskva. Soobshchenie F. Kocin'sha V. Mungersu o zavershenii vizita latvijskoj voennoj delegacii v SSSR. *Vynuzhdennyj al'yans* ... Pp. 391, 392.

Дата надходження: 15.03.2022 р.

Volodymyr Makarchuk

Lviv Polytechnic National University,
J.S.D., Prof., Professor of the Department of
Theory of Law and Constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education

**THE INTERNATIONAL LAW AND FOREIGN POLICY
OF THE KREMLIN IN PREPARATION FOR THE ANNEXATION
OF THE THREE BALTIC STATES (LATVIA, LITHUANIA AND ESTONIA) IN JUNE 1940**

The international legal relations of Latvia, Lithuania and Estonia with Soviet Russia and the USSR in the time range from the recognition of the “independence” of the respective “Soviet republics” to the annexation of the Baltic bourgeois democracies in the summer of 1940 are considered in this article. The Council of People’s Commissars’ attempt to recognize the “Soviet republics” of Estland, Latvia, and Lithuania, dated December 1919, was accompanied by Moscow’s initiative to establish a military-political union of all Soviet republics (Russia, Ukraine, Latvia, Lithuania, and Belarus) in June 1919. Such an alliance meant the de facto end of sovereignty. As a result of the armed resistance of the Baltic peoples, the RSFSR, and later – the USSR, were forced to recognize their independence: in the peace treaties, the parties undertook not to support hostile activities against each other. On July 3, 1933, Moscow, Riga, Tallinn and other full-fledged subjects of international law signed the Convention on the Definition of Attacks, concluded in London between the USSR, Estonia, Latvia, Poland, Romania, Turkey, Persia, and Afghanistan. Article 2 of the document declared that the party would be regarded as the attacking one not only by 1) the declaration of war on another state, but also 2) the “invasion of the armed forces, even without a declaration of war, on the territory of another state”. In turn, Article 3 stated: “There is no reasoning of a political, military, economic or other nature which can justify the attack provided for in Article 2”. With the outbreak of World War II, the agreements of reciprocal assistance have been imposed on the Baltic states, providing for the deployment of Soviet troops on their territory. The policy of appeasement towards aggressor for Riga, Vilnius and Tallinn ended in dire consequences. Contrary to all international legal acts concluded with Moscow, the territory of the Baltics was occupied in the summer of 1940. The negotiators, who were forced to follow the Kremlin-imposed agreements, ended up in Soviet prisons, where they ended their lives.

Key words: law of treaties, Soviet foreign policy, Soviet annexation of the Baltic states (1940).